

УДК 343.851.3

ІНДИВІДУАЛЬНЕ ЗАПОБІГАННЯ РОЗБЕЩЕННЮ НЕПОВНОЛІТНІХ В УКРАЇНІ

Кулик К.Д., асистент
кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена визначенню основних напрямів індивідуального запобігання розбещенню неповнолітніх в Україні з урахуванням міжнародного досвіду протидії цьому явищу та розробки системи таких заходів.

Ключові слова: розбещення неповнолітніх, розпусні дії, запобігання злочинності, індивідуальне запобігання, заходи запобігання.

Статья посвящена определению основных направлений индивидуального предупреждения развращения несовершеннолетних в Украине с учетом международного опыта противодействия этому явлению и разработки системы таких мер.

Ключевые слова: развращение несовершеннолетних, развратные действия, предупреждение преступности, индивидуальное предупреждение, меры предупреждения.

Kulyk K.D. INDIVIDUAL PREVENTION OF THE CORRUPTION OF MINORS IN UKRAINE

The article deals with the definition of the main directions of individual prevention of the corruption of minors in Ukraine, taking into account international experience in counteracting this phenomenon and developing a system of such measures.

Key words: corruption of minors, depraved actions, crime prevention, individual prevention, prevention measures.

Постановка проблеми. Високий рівень вчинення злочинних дій, передбачених у ст. 156 Кримінального кодексу України, зумовлює необхідність детального вивчення особистісних рис злочинців, які вчиняють розбещення неповнолітніх. Кримінологічні дослідження свідчать, що формування мотиваційної сфери індивіда відбувається під впливом багатьох факторів навколишнього середовища на макро-, мікро- та індивідуальному рівнях. Тому окрему увагу слід приділити визначенню комплексу заходів запобігання цим злочинам на індивідуальному рівні.

Ступінь розробленості проблеми. Дослідження у сфері запобігання злочинності, в тому числі й на індивідуальному рівні, проводили багато відомих вітчизняних та зарубіжних вчених, таких як: А.І. Алексеев, Ю.М. Антонян, В.В. Голіна, Б.М. Головкин, А.П. Закалюк, А.Г. Кальман та інші. Однак проблемі заходів індивідуального запобігання розбещенню неповнолітніх не було приділено достатньої уваги. Тільки деякі аспекти цього питання знайшли своє відображення в роботах О.М. Джужи, А.О. Джужи, І.І. Лановенка, О.О. Світличного, О.В. Синеокого та інших вчених. У зв'язку із цим постала потреба ретельного вивчення заходів індивідуального запобігання розбещенню неповнолітніх в Україні.

Метою статті є визначення основних напрямів запобігання розбещенню неповнолітніх на індивідуальному рівні з урахуванням міжнародного досвіду протидії цьому явищу, а також визначення можливості їх реалізації в Україні.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку кримінологічної думки немає однастайності поглядів на те, що являє собою поняття «запобігання злочинам на індивідуальному рівні», з яких заходів воно

повинно складатися. Проаналізувавши існуючі думки щодо цього питання, ми дійшли висновку, що найбільш повно розкрив його значення А.П. Закалюк. Так, індивідуальний рівень запобігання злочинності він розглядав як індивідуальну соціальну профілактику, яка характеризується як спеціальна діяльність щодо усунення причин та умов учинення негативних соціальних суспільно не схвалюваних вчинків конкретно особою і становить частину (напряму) певної соціальної діяльності, основною функціональною відмінністю якого є цілеспрямоване виявлення і усунення причин та умов антисуспільних проявів (порушення соціальних норм) [1, с. 7].

Залежно від ступеня сформованості особистості злочинця індивідуальний рівень запобігання злочинам, у тому числі й розбещенню неповнолітніх, можна поділити на чотири види: 1) ранню індивідуальну профілактику; 2) судово-слідчі запобіжні дії; 3) пенітенціарні заходи та 4) постпенітенціарні заходи [2, с. 132–133]. Ці види індивідуального запобігання є актуальними і у випадках вчинення розбещення неповнолітніх.

Предметом індивідуального запобігання розбещенню неповнолітніх є: поведінка та спосіб життя осіб, які мають схильність до вчинення статевих злочинів; соціальні елементи їх особистості, що відображають антисуспільну спрямованість; кримінологічно значущі психофізичні особливості таких осіб; несприятливі умови навколишнього середовища, що оточують цього індивіда; а також інші довготривалі обставини, що визначають криміногенну ситуацію і полегшують йому вчинення злочину [1, с. 14], передбаченого ст. 156 КК України.

Отже, індивідуальна профілактика має включати: 1) виявлення та постановку на профілактичний облік осіб, які мають схиль-

ність до вчинення статевих злочинів щодо осіб, які не досягли шістнадцяти років; 2) спостереження за їх поведінкою (за місцем проживання, роботи, відпочинку, маршрутах пересування, моніторинг Інтернет-акаунту); 3) встановлення причин і умов вчинення цих злочинів та їх усунення; 4) корегування свідомості зазначених осіб із метою усунення притаманних їм антисуспільних потреб, настроїв, стереотипів поведінки, що свідчать про можливість вчинення ними злочину; 5) лікування розладів психіки і поведінки, пов'язаних із відхиленнями в психосексуальному розвитку.

У ранній індивідуальній профілактиці статевих злочинів базисна роль належить родині, адже в ній виховуються моральні цінності й відбувається становлення особистості. Індивідуальна профілактика розбещення неповнолітніх має розпочинатися із виховання в сім'ї, зокрема статевого. Формування статево-рольової поведінки дитини здебільшого покладено на сім'ю. З погляду І.І. Лановенка, статево виховання в сім'ї охоплює такі функції: 1) морально-культурну, яка сприяє оптимальним формам соціальної поведінки в цілому; 2) емоційну, яка забезпечує емоційну стабільність поведінки (фізіологічний розвиток нащадків, підтримання здоров'я, співпереживання батьків тощо); 3) сексуальну, яка захищає від появи можливих статевих відхилень (статева освіта із закріпленням нормальних сексуальних установок) і допомагає бажаним формам спілкування з представниками протилежної статі (статева моральність, почуття відповідальності, культура взаємовідносин); 4) правову, яка сприяє формуванню початкового соціального контролю і правослужності (спосіб життя, повага до законів, у тому числі тих, що регулюють кримінальні правовідносини) [3, с. 17]. Таким чином, статево виховання неповнолітніх у сім'ї є базовим елементом у системі статевого виховання взагалі. Будь-які відхилення в цьому процесі можуть викликати деформацію статевої сфери розвитку дітей, що в майбутньому може призвести до вчинення ними статевих злочинів, зокрема розбещення неповнолітніх.

У випадках, коли з будь-яких причин батьки не звертають належної уваги на розлади в психіці та поведінці дитини, остання повинна стати об'єктом професійної уваги практичних психологів, педагогів, медиків та психологів дитячих дошкільних та шкільних установ. Джерелами інформування про девіантну поведінку дитини можуть бути сусіди, органи опіки та піклування, вчителя та вихователі, інші діти. Таку інформацію слід перевіряти уповноваженими органами і в разі її підтвердження вживати відповідні заходи. Як зазначає О.М. Джужа, важливими є рання діагностика і своєчасне лікування психічних розладів, виявлення і медико-педагогічна корекція перекручування психосексуального розвитку на самих ранніх етапах. Проте статево виховання не має бути спрямоване на розвиток асексуальності, тобто не можна придушувати феміністську поведінку в дівчат і маскулінну поведінку хлопців, щоб спричинити компенсаторну гіпермаскулінну поведінку [4, с. 179].

Якщо в дитини немає батьків або осіб, що їх замінюють, то підвищується роль у їх первинній соціалізації дошкільних та шкільних закладів, спеціальних закладів та прийомних батьків. Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [5] визначає правові, організаційні, соціальні засади та гарантії державної підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа. Прийомні батьки зобов'язані виконувати покладений на них батьківський обов'язок виховувати дитину в дусі поваги до прав і свобод інших людей, любові до своєї родини, піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний, моральний розвиток [6]. З боку держави їх діяльність має бути об'єктом пильної уваги, щоб виключити можливість будь-якого злочинного впливу на усиновлених дітей, у тому числі й розбещення неповнолітніх.

Несприятливий мікросоціум формує потенційно неправильну соціальну поведінку як за наявності в дитини сексуальної патології, так і в абсолютно здорового малолітнього. Тому, перш за все, необхідне усунення негативного мікроклімату в родині шляхом профілактики алкоголізму та наркоманії в батьків, налагодження взаємовідносин у родині, за необхідності із активною допомогою сімейного психолога. Важливим завданням є формування почуття сексуальної стриманості, вміння контролювати свої емоції.

Одним із основних суб'єктів ранньої профілактики таких статевих злочинів, як розбещення неповнолітніх, є навчальні та виховні заклади. Безпосередніми суб'єктами здійснення виховної діяльності є дошкільні навчальні заклади та школи всіх ступенів. Діяльність щодо запобігання досліджуваного злочину повинна полягати в наступному: а) уважному ставленні працівників цих закладів до вихованців із метою виявлення відхилень у поведінці дитини і з'ясуванні її причини; б) формування у вихованців довіри до їх вчителів і можливості повідомлення про всі проблеми, які їх турбують; в) проведення індивідуального консультування вихованців із психологами цих закладів; г) при виявленні випадків вчинення сексуальних дій із дітьми вчителі та психологи мають негайно повідомляти про це правоохоронні органи.

Конкретне середовище існування, безперечно, відіграє дуже важливу роль у формуванні антисуспільної установки особистості, але вплив зовнішніх факторів здійснюється не механічно, а проходить та відбивається на її психіці, характері, світогляді, спрямованості тощо. Тому важливого значення набуває дослідження ролі психофізіологічних особливостей людини у формуванні криміногенних поглядів. Як зазначає О.М. Джужа, «одна з особливостей статевого потягу, як і інших потреб біологічного характеру, полягає в тому, що ці потреби визначаються метою поведінки людини, а не засобами для її досягнення. Сама по собі мета задоволення статевої потреби не може розглядатися як злочин. Таким є лише заборонені законом

дії, що застосовуються відносно потерпілого» [4, с. 181]. Тому варто приділити увагу засобам індивідуального запобігання розбещенню неповнолітніх, які застосовуються до осіб, які мають розлади психіки та поведінки в межах осудності та схильні до вчинення статевих злочинів щодо осіб, що не досягли шістнадцяти років. Їх метою є виявлення осіб із криміногенними настановами, в основі яких лежать аморальні погляди, психічні відхилення, які можуть бути скореговані за допомогою проведення комплексної роботи з ними.

За даними нашого кримінологічного дослідження 43,8 % злочинців, що вчинили розбещення неповнолітніх, мають певні розлади психіки та поведінки у межах осудності. Із цього випливає необхідність застосування до таких осіб заходів медичного характеру. Ці заходи (як з призначенням медичних препаратів, так і без їх призначення) повинні проводитися висококваліфікованими фахівцями в галузі психології, психіатрії, сексології та психотерапевтичної корекції. Їх завданням має бути прищеплення проблемним особам позитивних цінностей та установок на повагу до суспільних морально-етичних принципів, підвищення самоконтролю осіб, схильних до вчинення статевих злочинів щодо неповнолітніх, орієнтацію на свідому відмову від вчинення суспільно небезпечного діяння.

На сьогодні засобами медичного характеру, що застосовуються в Україні до осудних осіб, винних у вчиненні статевих злочинів проти неповнолітніх, є переважно індивідуальний психотерапевтичний вплив або проста консультація з психологами. Звісно, що цих заходів недостатньо для повного і всебічного запобігання злочинним посяганням. Додатково використовувати диференційовану залежності від генези сексуальних порушень систему психологічної корекції сексуальних розладів. Комплекс цих заходів має включати когнітивний, афективний, поведінковий та мотиваційний компоненти [7, с. 20]. Впровадження таких заходів дозволило б нівелювати або усувати прояви сексуальної дисфункції, яка є однією з причин сексуальних парафілій.

Засобами медичного характеру, які застосовуються в деяких країнах світу, є і радикальні способи впливу на психіку та фізіологію людини. До них відносять: 1) кодування; 2) медикаментозні втручання; 3) гіпноз; 4) «хімічну кастрацію», яка полягає в прийомі ліків, що пригнічують вироблення тестостерону. Застосування останнього заходу є предметом широкої дискусії як серед науковців, так і серед практичних робітників правоохоронних та медичних органів. Але хімічна кастрація вже застосовується в Чехії, Російській Федерації та Казахстані. Подібну відновлювальну медикаментозну терапію практикують у Франції, Швеції, Німеччині та Данії: деякі засуджені-педофіли для унеможливлення вчинення ними сексуальних злочинів добровільно приймають антиандрогени [8].

На нашу думку, є доцільним введення «хімічної кастрації» як одного із заходів запобігання розбещенню неповнолітніх в Україні, але при дотриманні таких умов: 1) наявність в особи патології, яка не може бути подолана

іншими засобами; 2) застосування відповідних препаратів не повинно завдавати шкоди фізичному та психічному стану здоров'я винного. Ці заходи можуть бути застосовані тільки в суворій відповідності до національного законодавства та нормативних актів міжнародного права, ратифікованих Україною.

Нами було проведено монографічне дослідження осіб, які засуджені за вчинення розбещення неповнолітніх та відбувають покарання у вигляді позбавлення волі в кримінально-виконавчих установах Харківської області. Під час їх інтерв'ювання на запитання: «Що могло б зашкодити вчиненню вами розбещення неповнолітнього?» більшість опитаних обрали відповідь: «Наявність у санкції статті покарання у вигляді хімічної кастрації». Тобто сама наявність можливості застосування до осіб, винних у вчиненні досліджуваного злочину, такого виду покарання вже має значний запобіжний вплив.

Відповідно до результатів нашого кримінологічного дослідження кількість осіб, які вчинили розбещення неповнолітніх у віці 60–90 років, становить 5,7% усіх засуджених. Особи похилого віку, які вчиняють досліджувані злочини, є особливою категорією, які характеризуються специфічними детермінантами злочинної поведінки. З огляду на зазначені раніше причини та умови вчинення досліджуваного злочину необхідно виділити окремі заходи запобігання розбещенню неповнолітніх щодо осіб похилого та старого віку.

З метою орієнтації таких осіб на проведення ними змістовного та цікавого дозвілля необхідне розширення сфери соціальної комунікації, створення достатньої кількості громадських організацій, спеціальних центрів, товариств та клубів, що будуть об'єднувати людей похилого та старого віку. Вартий уваги й досвід самоосвіти, отримання вищої освіти та продовження навчання у вищих навчальних закладах особами похилого віку. Також потребує вдосконалення система геронтопсихіатричної допомоги [9, с. 170].

Досить специфічною категорією злочинців похилого віку, які вчинили розбещення неповнолітніх, є особи, які вже неодноразово відбували покарання у вигляді позбавлення волі за злочини різного характеру. Ці люди хоча і мають багатий злочинний «досвід», але наразі, коли вони постаріли, стали немічними та нікому не потрібними, їм необхідна допомога. Ця допомога може реалізуватися в матеріальній чи діяльній формі, невід'ємною її частиною повинно бути гуманне ставлення до них. Як слушно зазначає Ю.М. Антонян, результатом такої допомоги є й раціональна вигода: байдужість до старих, навіть закоренілих злочинців, викидання їх на «звалище життя» може лише примножити в них жорстокість та сприяти активному відчуженню людей один від одного, а це породить лише нові злочини [10, с. 157].

Заходи індивідуальної профілактики судово-слідчого, пенітенціарного та постпенітенціарного видів обираються із заходів спеціально-кримінологічного запобігання розбещенню неповнолітніх відповідно до специфіки цих злочинів та конкретної особисто-

сті і включають: 1) виявлення осіб, які мають схильність до вчинення розбещення неповнолітніх; 2) здійснення їх комплексного вивчення та діагностики на предмет наявності (ступеня) криміногенності; 3) прогнозування індивідуальної злочинної поведінки осіб із групи ризику; 4) застосування заходів медичного характеру до осіб, які мають розлади психіки та поведінки в межах осудності; 5) планування та практичне застосування заходів індивідуального запобігання розбещенню неповнолітніх; 6) здійснення контролю за особами, які можуть вчинити розпусні дії щодо особи, яка не досягла шістнадцяти років.

Вищезазначені запобіжні заходи для більш ефективного їх застосування можуть комбінуватися в залежності від того, до якого типу розбещувачів неповнолітніх вони будуть застосовані. Причому виявлення та постановка на профілактичний облік осіб, які мають схильність до вчинення статевих злочинів проти неповнолітніх, буде мати вагомий вплив при запобіганні вчиненню розпусних дій потенціальними злочинцями всіх типів, особливо демонстративного, егоцентричного та патологічного.

Щодо заходів запобігання вчиненню цього злочину особами, які належать до демонстративного типу, то важливого значення набуває контроль територій дитячих садків, шкіл, дитячих майданчиків, парків розваг та патрулювання вулиць і місць із високим ступенем криміногенності.

Для недопущення вчинення дій сексуального характеру щодо дітей особами, які належать до замісного та патологічного типів розбещувачів, доцільніше проводити індивідуальні та групові консультації з фахівцями в галузі психології, психіатрії та сексопатології, а також застосування медикаментозних препаратів.

Для розважального та егоцентричного типів осіб, що вчиняють розбещення неповнолітніх і характеризуються антисуспільною спрямованістю та егоїстичністю в задоволенні своїх бажань, основними заходами запобігання є корекційна робота з ними, метою якої є усунення притаманних їм асоціальних потреб, настроїв та стереотипів, а також розвиток високого ступеня самоконтролю. Ці заходи повинні реалізовуватися через індивідуальні та групові консультації з психологами.

Висновки. Підсумовуючи все вищезазначене, можна сказати, що індивідуальні заходи запобігання розбещенню неповнолітніх мають основною метою недопущення та скорочення кількості злочинних посягань на статеву свободу та статеву недоторканність осіб, які не досягли шістнадцяти років. Їх застосування охоплює широкий спектр напрямів та велику кількість суб'єктів здійснення, які виконують завдання, відповідно до особливостей їх повноважень, роду діяльності, обсягу та змісту знань, якими вони володіють.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закалюк А.П. Прогнозирование и предупреждение индивидуального преступного поведения / А.П. Закалюк. – Москва : Юрид. лит., 1986. – 192 с.
2. Алексеев А.И. Криминология : курс лекций / А.И. Алексеев. – 5-е изд., испр. и доп. – Москва : Щит-М, 2005. – 342 с.
3. Лановенко І.І. Концепція ранньої профілактики статевих злочинів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 / І.І. Лановенко ; Укр. акад. внутр. справ, Ін-т психології Акад. прав. наук України. – Київ, 1995. – 23 с.
4. Джу́жа О.М. Запобігання злочинам, пов'язаним із сексуальним насильством : монографія / О.М. Джу́жа ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – Київ : Атіка, 2009. – 240 с.
5. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від 13 січ. 2005 р. № 2342-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 6. – Ст. 147. – Електрон. аналог друк. публ. ред. від 21.02.2016. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2342-15> (дата звернення: 12.05.2016). – Назва з екрана.
6. Сімейний кодекс України : від 10 січ. 2002 р. № 2947-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21/22. – Ст. 135.
7. Коломієць В.П. Психологічна корекція сексуальних розладів у чоловікі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : 19.00.04 / В.П. Коломієць ; Харк. мед. акад. післядиплом. освіти. – Харків : [б. в.], 2011. – 24 с.
8. Фартушная А. GPS-страж для педофила. Эффективность самых современных высокотехнологических систем по защите детей от домогательств извращенцев вызывает большие сомнения [Электронный ресурс] / А. Фартушная // Вокруг света – первый познавательный портал. – Электрон. текстовые данные. – Режим доступа : <http://www.vokrugsveta.ru/telegraph/theory/522/> (дата обращения: 12.05.2016). – Загл. с экрана.
9. Андрушко А.В. Геронтологічна злочинність: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання : монографія / А.В. Андрушко ; за ред. В.М. Поповича. – Ужгород : Ліра, 2011. – 248 с.
10. Антонян Ю.М. Преступность стариков : монографія / Ю.М. Антонян, Т. Н. Волкова. – 2-е изд., испр. – Рязань : Акад. права и упр. Федер. службы исполнения наказаний, 2005. – 160 с.